

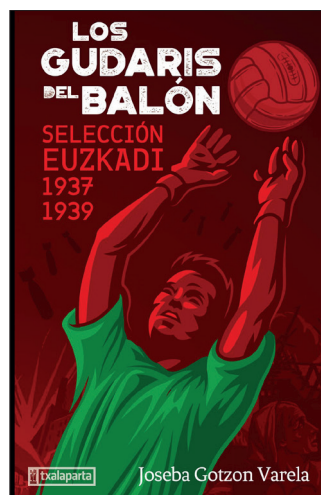
Filip Kubiaczyk
(Poznań-Gniezno)
<https://orcid.org/0000-0003-4124-6480>

NIEZWYKŁA PIŁKARSKA HISTORIA BASKÓW

Joseba Gotzon Varela, *Los gударis del balón. Selección Euzkadi 1937-1939*, Txalaparta, Tafalla 2022, ss. 208 + ilustracje

Joseba Gotzon jest baskijskim piosenkarzem i rzeźbiarzem. Oprócz tego jest również autorem książki o historii baskijskiej reprezentacji piłkarskiej¹. Znajdują się tam, między innymi, rozdziały poświęcone reprezentacji Euzkadi, która w latach 1937-1939, czyli w czasie hiszpańskiej wojny domowej, rozgrywała mecze w Europie oraz Ameryce Południowej i Środkowej². W 2022 roku nakładem wydawnictwa Txalaparta ukazała się jego nowa książka w całości poświęcona historii reprezentacji Euzkadi. Językiem książki jest hiszpański, tym samym ma ona szansę trafić do szerokiego grona czytelników zainteresowanych tematem.

Recenzowana książka składa się z wprowadzenia (s. 9-11) i czterech części: „Powstanie Euzkadi” (s. 13-24), „Euzkadi w Europie” (s. 27-89), „Reprezentacja

¹ Euzkadi to neologizm wymyślony przez Sabino Araną, twórcę baskijskiego nacjonalizmu. Wybór tej nazwy wynikał prawdopodobnie z chęci uniknięcia konfliktu z FIFA, która mogłaby się nie zgodzić na grę tej reprezentacji poza Hiszpanią, gdyby nazywała się reprezentacją baskijską. Por. Estomba Etxepare 2007, s. 794-796. Więcej na temat terminów Euskadi i Euzkadi, a także powstania i rozwoju reprezentacji Kraju Basków, zob. Kubiaczyk 2022, s. 67-129.

² Gotzon Varela 1998.

w Ameryce” (s. 91-177) „Koniec wojny i rozwiązanie” s. 179-187). Publikację uzupełniają zdjęcia piłkarzy reprezentacji Euzkadi (s. 188-189), wykaz wszystkich meczów, które rozegrała (s. 191-193), lista piłkarzy ułożona alfabetycznie³ (s. 195-196), a także według liczby występów i najlepszych strzelców (s. 197), oraz bibliografia (s. 203-208).

Reprezentacja Euzkadi⁴ w ciągu zaledwie dwóch lat (1937-1939) rozegrała 80 meczów, z których wygrała 53, przegrała 16 a 7 zremisowała. Strzeliła w nich łącznie 298 goli, a straciła 153. Najwięcej spotkań rozegrał w niej José Muguerza (70), a najlepszym strzelcem był Isidro Langara (122 gole). Reprezentację Euzkadi tworzyli: Serafín Ando, Emilín Alonso, Enrique Larrinaga, José Muguerza, Luis Regueiro, Pablo Barcos, Gregorio Blasco, Rafael Eguskiza, Pedro Regueiro, Joaquín Rezola, José Manuel Urkiola, José Irarragorri, Isidro Langara, Leonardo Zilaurren, Ángel Zubieta (piłkarze) oraz trener Pedro Vallana, delegat reprezentacji i dziennikarz Melchor Alegría, delegat Manuel de la Sota, będący jednocześnie przewodniczącym Delegatury Rządu Basków, i Ricardo Irezabal.

We „Wprowadzeniu” autor przedstawia definicję tytułowych „piłkarskich wojowników baskijskich” (*los gudarís del balón*): „byli to profesjonalni piłkarze, którzy oddali się na służbę baskijskiego rządu na uchodźstwie” (s. 9). Niektórzy z nich mieli za sobą walki na froncie wojennym, inni walczyli wyłącznie za pomocą futbolówki. Mecze rozgrywane w ramach reprezentacji Euzkadi miały na celu zebranie środków na pomoc szpitalowi La Rosalie w Biarritz, polepszenie sytuacji uchodźców i wspieranie ich dzieci, czyli działalność humanitarną i propagandową na rzecz rządu baskijskiego poza terytorium państwa hiszpańskiego⁵. Impuls do powstania reprezentacji Euzkadi dali *lehendakari*⁶ José Antonio Aguirre oraz dziennikarz sportowy z Bilbao Melchor Alegría⁷. Gotzon podkreśla, że była to drużyna złożona z najlepszych ówczesnych piłkarzy występujących w takich klu-

---

³ W trosce o rzetelność badawczą autor podaje, że w wykazie brakuje danych z trzech meczów: z rozegranego 27 sierpnia 1937 roku w Norwegii, 21 czerwca 1938 roku przeciwko Centro Gallego i 11-12 grudnia 1938 roku przeciwko Unión de Curtidores.

⁴ W literaturze przedmiotu nazwa tej reprezentacji jest różnie zapisywana. Część badaczy używa terminu Euzkadi, inni Euskadi. Ten drugi znajdziemy m.in. u takich autorów jak Relaño (2016), Crolley, Hand (2006, s. 119-135), Györi Szabó (2013, s. 531), Vaczi (2020, s. 100-101). Część autorów używa obu terminów naprzemiennie, a bywają i tacy, którzy stosują do tego okresu termin „reprezentacja baskijska” (*la selección vasca*). Por. Aiestaran Álvarez 2019.

⁵ Autor stosuje to określenie, często spotykane w dyskursie baskijskich i katalońskich nacjonalistów, jako synonim Hiszpanii. Określenie „państwo hiszpańskie” ma podkreślać, że chodzi tu wyłącznie o sztuczny, prawno-administracyjny twór, bez „duszy”.

⁶ Premier rządu baskijskiego.

⁷ Z kolei Anasagasti rolę tę przypisuje Aguirre i Manuelowi de la Sota, byłemu prezesowi Athletic Club. Anasagasti 2018.

bach jak Athletic Club, Real Oviedo, Real Betis, FC Barcelona, Real Madryt czy Racing Santander.

W części pierwszej autor omawia genezę reprezentacji Euzkadi, której załóżek stworzyły mecze między Baskijską Akcją Nacjonalistyczną (Acción Nacionalista Vasca) i Baskijską Partią Nacjonalistyczną (Partido Nacionalista Vasco). Mimo iż piłkarze tworzący reprezentację Euzkadi mieli różne poglądy polityczne i byli zwolennikami różnych ideologii, wszyscy występowali w niej pod auspicjami baskijskiego rządu (s. 21).

Część druga poświęcona jest w całości spotkaniom, które reprezentacja Euzkadi rozegrała w Europie. Mamy tu szczegółowe opisy wybranych meczów, często zawierające wypowiedzi piłkarzy tej reprezentacji i różnego rodzaju ciekawostki. Chodzi o mecze, jakie reprezentacja Euzkadi rozegrała w Paryżu z najlepszą ówczesną francuską drużyną Racingiem Paryż. Na uwagę zasługuje zwłaszcza wypowiedź kapitana drużyny, Luisa Regueiro dla Radia Cité, która rzuca światło na cele, jakie przyświecały powstaniu tej reprezentacji:

Pochodzimy z Euzkadi, gdzie nasz rząd, który wszyscy szanują i kochają, zdołał osiągnąć to, że ogół respektuje wszelkie idee polityczne i przekonania religijne. Jak wiadomo, w Kraju Basków kościoły są otwarte dla wiernych, a wierni uczęszczają do nich, dopóki trwa pokój. Sami jesteśmy głęboko wierzącymi katolikami. Nasza misja jest czysto humanitarna i pokojowa. Środki [które zbierzemy] nigdy nie zostaną przeznaczone na zakup ani jednego karabinu, lecz zostaną przeznaczone na złagodzenie nieszczęść wywołanych wojną. Baskom brakuje żywności. Nasi krewni, nasi bracia, nasze dzieci [przez] wiele nocy kładą się spać bez kawałka chleba. Niektóre kraje zaczynają pomagać Krajowi Basków. W Anglii, Ameryce Północnej, tutaj, także we Francji i w innych państwach szlachetne dusze, które nie mogą obojętnie patrzeć na cierpienie, podjęły działania mające na celu pilne wysłanie statków z żywnością. Jesteśmy niezmiernie wdzięczni za otrzymaną żywność i środki medyczne. Mamy całkowitą wiarę w przyszłość. Obecnie, w konflikcie tym Baskowie chcą przede wszystkim zhumanizować wojnę, unikać wszelkiego bezużytecznego zła, a przede wszystkim zapobiec temu, by okropności wojny osiągnęły kobiety i dzieci i doprowadziły do powszechnej ruiny. Jesteśmy zdyscyplinowani i posłuszni, aby w naszym kraju, Euzkadi, wszystko było w porządku. Dzisiaj, jako sportowcy, przekazujemy pokojowe i serdeczne pozdrowienie dla francuskiej młodzieży sportowej. Lud Basków nie zapomina, że podczas wojny europejskiej zawsze żywił gorącą sympatię dla tego szlachetnego ludu, jakim jest Francja (s. 29-31).

Gotzon pokazuje, jak mecze rozgrywane przez reprezentację Euzkadi w Europie współgrały z wiadomościami z frontu wojennego, i w jaki sposób wpływały one na piłkarzy. Przykładowo po meczu z Racingiem, wygranym przez reprezentację Euzkadi 3:0, do Basków trafiła informacja o bombardowaniu Gerniki. Wielu z nich chciało wracać, ale wiedziało, że oznaczałoby to dla nich śmierć. Obniżyło to morale piłkarzy (s. 31). Po meczu baskijscy zawodnicy zostali zaproszeni przez

władze Racingu na obiad. Obecny był na nim również podsekretarz stanu ds. wypoczynku i sportu Leo Lagrange. Jean Bernard-Lévy y Féret, prezes i sekretarz generalny Racingu, chwalił sportowe umiejętności i wartości Basków. W imieniu *lehendakari* głos zabrał Manuel de la Sota: „Ci piłkarze to *gudaris*, wojownicy, którzy wyszli z okopów, gdzie walczyli o pokój i braterstwo. Nasza młodzież poprzez sport chce pokazać, że troszczy się o wolność swojej ojczyzny” (s. 32).

Słowa de la Soty są bardzo istotne – pokazują, że piłkarze reprezentacji Euzkadi sami określali się mianem *gudaris*. W pewien sposób wypowiedź ta „wyręcza” autora, który w żadnym miejscu książki nie pokusił się o wyjaśnienie genezy i znaczenia tego terminu, pojawiającego się przecież w tytule recenzowanej książki. A wokół niego istnieje sporo kontrowersji. Kim byli *gudaris*? Byli to „nacjonalistyczni wojownicy baskijski”, rodzaj wojska baskijskiego (Euzko Gudarostea) zależnego bezpośrednio od Baskijskiej Partii Nacjonalistycznej, później działającego w ramach wojska republikańskiego w czasie hiszpańskiej wojny domowej. Wielu z nich myślało, że zamiast w wojnie domowej walczyć z „inwazją” hiszpańską o niepodległość Kraju Basków⁸. Część poległa w walce, inni doświadczyli frankistowskich represji, stając się męczennikami i bohaterami baskijskiego nacjonalizmu⁹. Byli przesiąknięci ideami aranizmu¹⁰. Słynęli ze strzałów w tył głowy, podkładania bomb czy min¹¹.

Gotzon przytacza także słowa, jakie Luis Requeiro wypowiedział w trakcie spotkania z władzami po meczu reprezentacji Euzkadi z Olympique Marsylia. Określił on siebie i swoich kolegów „wojownikami na linii frontu”, którzy kierowali się konkretnym celem:

Naszą misją jest podnoszenie świadomości i sławienie hiszpańskiej piłki nożnej we Francji i w Europie. Nadal służymy rządowi hiszpańskiemu; środki, jakie pozyskujemy za granicą, są przeznaczane na zakup leków i żywności dla dzieci i ofiar potwornego bombardowania. Dlatego dajemy z siebie wszystko, chcemy okazać wdzięczność każdemu kto nam pomaga (s. 37).

Przytoczone wypowiedzi są niezwykle ważne, gdyż pochodzą bezpośrednio od uczestników historycznych wydarzeń opisywanych w książce i nie są powszechnie znane.

Pisząc o wizycie reprezentacji Euzkadi w Polsce, autor opisuje jej mecz z reprezentacją Śląska. Wspomina, że baskijscy piłkarze byli zaczepiani na ulicach Kato-

⁸ Uważali, że bronią „domu ojca” i „baskijskiej duszy”, a swoją odwagą ucieleśniali zalety ludu baskijskiego, nazywanego „ludem *gudarisów*” (*pueblo de los Gudaris*). Por. Martínez Rueda 2017, s. 727.

⁹ Fernández Soldevilla 2015, s. 227-229.

¹⁰ Idem 2018, s. 278.

¹¹ Beneyto Pita 2016.

wic i okreśłani mianem „czerwonych komunistów” (*comunistas rojos*). Jedna z kobiet powiedziała Zubiecie wprost, że wszyscy, którzy w Hiszpanii nie są za Franco, to „zbrodniczy komuniści” (s. 45). W mieście pełno było zdjęć piłkarzy z Kraju Basków, którzy wzięli udział w mszy świętej i powtarzali Polakom, że są katolikami i *abertzale* – baskijskimi nacjonalistami o poglądach lewicowych.

Z kolei kiedy piłkarze reprezentacji Euzkadi udali się do Związku Radzieckiego, byli tam przedstawiani jako „antyfaszystowski bohaterowie rewolucyjni” (*heroes revolucionarios antifascistas*, s. 57). W ciekawy sposób został opisany mecz reprezentacji Euzkadi ze Spartakiem Moskwa przegrany przez Basków 6:2. Piłkarze Spartaka, przystępując do niego, mieli świadomość, że grają o uratowanie honoru sowieckiej piłki nożnej po wcześniejszych porażkach innych klubów. Byli motywowani i przygotowywani specjalnie do tego meczu przez trenera Konstantina Kvashmina. Sędzia meczu, Ivan Kosmacev również otrzymał specjalne „instrukcje”, jak powinien sędziować. W efekcie w 57. minucie meczu baskijscy piłkarze na 40 minut opuścili boisko z uwagi na niesłusznie podyktowany rzut karny przeciwko ich reprezentacji. Cztery dni po meczu w Moskwie miała miejsce defilada kultury fizycznej, która miała na celu pokazanie siły młodzieży radzieckiej. Piłkarze Spartaka wzięli w niej udział w specjalnie przygotowanym samochodzie w kształcie buta piłkarskiego, na którym widniał ogromny napis „Spartak-Hiszpania” 6:2. Na dole, mniejszymi literami, wyjaśniano że Hiszpania oznaczała tym razem Kraj Basków. Zastąpienie Kraju Basków Hiszpanią miało na celu pokazanie, że drużyna Spartaka pokonała światową potęgę piłkarską¹² (s. 62).

W 1946 roku do Meksyku zaproszono na turniej piłkarski drużynę Spartaka Moskwa, którego piłkarze, w ramach niespodzianki, mieli okazję spotkania ze znanymi im baskijskimi piłkarzami, z którymi niedawno wygrali (s. 187).

W czasie meczu z Gruzją w Tbilisi mecz z trybun oglądało 32 tysiące widzów. Jeden z arbitrow linowych miał jako chorągiewkę baskijską flagę ikurriñę (*sic!*, s. 69-70), którą piłkarze baskijscy obdarowywali swoich przeciwników.

Gotzon podkreśla, że po tym europejskim *tournee* piłkarze reprezentacji Euzkadi byli gwiazdami i mogli podpisać kontrakty z każdą europejską drużyną. Pozostali oni jednak wierni swojej misji. Niektórzy zrezygnowali z dalszej gry dla reprezentacji Euzkadi z różnych powodów: osobistych, ideologicznych czy ekonomicznych (s. 87). Baskijski *lehendakari* nalegał jednak, aby de la Sota utrzymał drużynę i przekazał każdemu piłkarzowi 2 500 franków dla ich rodzin (s. 89).

Trzecia, najobszerniejsza część książki została poświęcona najmniej znanemu w literaturze przedmiotu pobyтови reprezentacji Euzkadi w Ameryce Południowej i Środkowej. W meczach z reprezentacją Meksyku wyróżniali się zwłaszcza Isidro Langara i Luis Regueiro. Ten ostatni był nazywany „piłkarzem pomnikiem”,

---

¹² Więcej na ten temat meczów reprezentacji Euzkadi w Związku Radzieckim zob. Rokita 2018, s. 44-47.

który sam zapełniał stadiony dzięki manifestowanym na boisku umiejętnościom (s. 108). Prasa na Kubie pisała z kolei, że jest prawie niemożliwe grać przeciwko niemu, określając go „niepodrabialnym” (s. 117).

Choć w tym okresie kolejni piłkarze opuszczali jednak reprezentację Euzkadi (s. 127), byli i tacy, którzy pozostawali jej wierni. Regueiro i Serafin otrzymali propozycję podpisania kontraktów z Racingiem Paryż, ale odmówili jako piłkarze oddani reprezentacji Euzkadi i jej misji (s. 134). Z czasem zespół zmniejszał się w wyniku kontuzji i odchodzenia kolejnych piłkarzy. Aby temu zapobiec, dokonywano też nowych „transferów” (s. 148).

W sezonie 1938-1939 na bazie tej reprezentacji powstał Club Deportivo Euzkadi, który grał w lidze meksykańskiej. W przerwie rozgrywek ligowych rozgrywał mecze towarzyskie w ramach pomocy dla najbardziej potrzebujących mieszkańców. Baskowie przebywali w Meksyku dość długo, stając się prawdziwymi gwiazdami, ale nie zapominali o swojej szlachetnej misji – grali też mecze dla poszkodowanych w trzęsieniach ziemi w Chile, w wyniku których zmarło 30 tys. osób (s. 169). Jednocześnie musieli się mierzyć z oskarżeniami strony frankistowskiej, że pojechali tam w celach turystycznych i pobierają jałmużnę. Oskarżenia te bardzo ich bolały, gdyż dla sprawy baskijskiej poświęcili swoje kariery, intratne kontrakty, a nawet kontakt z własnymi rodzinami. Nie pobierali przy tym żadnego wynagrodzenia (s. 173).

Część czwarta książki została poświęcona ostatnim momentom i rozwiązaniu reprezentacji Euzkadi. Gotzon podkreśla, że baskijscy piłkarze pokonywali różne trudności administracyjne, sportowe i biurokratyczne, zmagali się z kontuzjami i chorobami. Dokładna data rozwiązania zespołu nie jest znana. Każdy piłkarz miał otrzymać odszkodowanie w wysokości 10 tysięcy peset (s. 182-183). Niektórzy zdecydowali się na pozostanie w Meksyku, Argentynie czy Urugwaju, gdzie zaczęli nowe życie i podpisali kontrakty z miejscowymi zespołami. Mimo rozwiązania drużyny pozostali jednak przyjaciółmi i spotykali się każdego 6 stycznia w urodziny Melchora Alegrii (s. 185).

Po upadku frankizmu mogli wrócić do Hiszpanii jako uchodźcy, jeśli nie popełnili żadnego przestępstwa. Wcześniej piłkarskie władze Hiszpanii groziły im sankcjami, jeśli się na to zdecydują. Byli określani jako piłkarze walczący dla sprawy republikańskiej, nazywani „marksistami” i „przyjaciółmi Sowietów”. Królewski Hiszpański Związek Piłki Nożnej apelował do FIFA, aby nie pozwalała im podpisywać kontraktów z innymi drużynami, gdyż ich licencje nadal należą do klubów, dla których grali przed wyjazdem z Hiszpanii (s. 186).

Oceniając reprezentację Euzkadi, Gotzon stwierdza:

tak jak inni walczyli na froncie, w administracji lub w szpitalach, piłkarze ci walczyli na boiskach piłkarskich, jak gdyby były to pola bitew, ich karabinami były futbolówki, a le-

karstwami kasy biletowe (...). Byli czymś więcej niż drużyną, byli rodziną, bractwem. Byli antidotum na dzisiejszą piłkę nożną, w której ego, indywidualizm, osobowość i komercja są bohaterami dnia codziennego (s. 173 i 185).

Gotzon podkreśla również, że mimo iż piłkarze reprezentacji Euzkadi poświęcili dwa lata dla szlachetnego celu, zmagając się z kontuzjami, chorobami i trudnościami, nigdy nie chcieli niczego w zamian. Bezinteresownie dołączyli do projektu misji w służbie baskijskiego rządu, jednak nigdy nie zostali oficjalnie uznani za *gударis*. Należy jednak zaznaczyć, że autor, porównując piłkarzy reprezentacji Euzkadi, którzy rozgrywali swoje mecze w ramach humanitarnej i propagandowej misji z piłkarzami współczesnymi, często kierującymi się przede wszystkim pobudkami materialnymi, popełnia anachronizm. Takie porównanie jest nie na miejscu.

Reasumując, książka Gotzona to ważna, syntetyczna pozycja poświęcona losom piłkarskiej reprezentacji Euzkadi w latach 1937-1939. Autor, mimo że nie jest zawodowym historykiem, prowadzi narrację w sposób rzetelny, oddaje głos bohaterom reprezentacji Euzkadi, wzbogacając ją o cenne i nieznanne ilustracje z epoki. Pewnym mankamentem jest sygnalizowany wcześniej brak dokładnego wyjaśnienia kontrowersyjnych terminów *gударis* oraz Euzkadi, co byłoby wskazane, zwłaszcza dla młodszych czytelników książki, niemających rozeznania w historii i specyfice Kraju Basków. Czyniłoby to również zadość rygorowi naukowemu i zasadzie dążenia do obiektywizmu. W obecnej formie mamy bowiem do czynienia z apoteozą i idealizacją *gударis*, zwłaszcza że w książce mowa jest wyłącznie o *gударis*-piłkarzach. Ze zdziwieniem należy też odnotować brak w bibliografii odwołania do znakomitego i merytorycznego artykułu na temat reprezentacji Euzkadi autorstwa Fernanda Estomby Etxepare¹³.

Bibliografia

- Aiestaran Álvarez C. 2019, El largo periplo de la Selección Vasca de Fútbol, su participación en la Liga Mayor de México D.F. en la temporada 1938-1939 y su disolución, Cuadernos de Fútbol. Revista de CIHEFE 115, s. 1-60.
- Anasagasti I. 2018, Aquí no pueden pasar esas cosas [online]. Deia, 4 de noviembre [dostęp: 2023-09-24]. Dostępny w Internecie: <<https://www.deia.eus/opinion/tribuna-abierta/2018/11/04pasar-cosas/680050.html>>.
- Beneyto Pita D. 2016, Los gударis [online]. El Correo Extremadura, 2 de diciembre [dostęp: 2023-09-24]. Dostępny w Internecie: <https://www.elcorreoextremadura.com/noticias_region/2016-12-02/20430/los-gударis.html>.

---

¹³ Estomba Etxepare 2007.

- Crolley L., Hand D. 2006, One nation, one team, one image: Catalunya and the Basque Country in Spain, *Football and European Identity. Historical narratives through the press*, New York, s. 119-135.
- Estomba Etxepare F. 2007, El equipo Euzkadi: del mito político a la realidad histórica (1937-1939), *Historia Contemporánea* 35, s. 791-816.
- Fernández Soldevilla G. 2015, Mitos que matan. La narrativa del «conflicto vasco», *Ayer* 98, s. 213-240.
- Fernández Soldevilla G. 2014, El simple arte de matar. Orígenes de la violencia terrorista en el País Vasco, *Historia y Política* 32, julio-diciembre, s. 271-298.
- Gotzon J. 1998, Historia de la selección de fútbol de Euskadi/Euskadiko futbol selekzioaren historia 1915-1997, Bilbao.
- Gyóri Szabó R. 2013, Basque identity and soccer, *Soccer & Society* 14, 4, s. 525-547.
- Kubiaczyk F. 2022, Historia, polityka i media. Rzecz o piłce nożnej w Hiszpanii 2, Poznań.
- Martínez Rueda F. 2017, Religión y nacionalismo vasco en el siglo XX: aproximación desde el sujeto a una relación compleja, *Hispania sacra*, LXIX, 140, julio-diciembre, s. 721-733.
- Relaño A. 2016, La selección de Euskadi parte para América (1937) [online]. *As*, 10 de octubre [dostęp: 2023-09-24]. Dostępny w Internecie: <https://as.com/futbol/2016/10/10/mas_futbol/1476085009_819495.html>.
- Rokita Z. 2018, Królowie strzelców. Piłka w cieniu imperium, Wołowiec.
- Vaczi M. 2020, The tug of war of nationalism: agonistic sports for Basque--Spanish relations, [w:] M. Vaczi, A. Bairner, *Sport and Secessionism*, London, s. 85-104.